

Mari Lindman

Varför tiger Shane?

Om försök att fastställa en livsåskådning

1. INLEDNING

Vad är det vi undrar över då vi funderar över om någon är troende eller inte? För någon framstår det kanske som självklart att frågan kan besvaras bara genom att vi får reda på vilka tankar eller föreställningar en person har om verkligheten. Enligt denna bild är religiositetens konkreta uttryck i en människas liv sekundära i relation till de påståenden en person anser vara sanna om verkligheten – med andra ord framstår tron som något ”inre”. Svaret på frågan ”hur kan vi veta om en person är religiös” hänger således på många sätt ihop med vad religiös tro anses vara. Ett vanligt perspektiv här (inte minst bland filosofer) är att religiositetens kärna utgörs av frågor eller utsagor om verkligheten (”vad som är sant”).

Frågorna om att ”veta om någon är religiös eller inte” ansluter sig också till olika föreställningar om religionens plats i ett liv. Tänker man sig att religionen (”livsåskådningen”) handlar om vissa utsagor om verkligheten tycks religionens angelägenhet i en människas liv kunna beskrivas i termer av människans strävan efter sanning. Jag inleder denna text genom att se på religionsfilosofen Mikael Stenmarks diskussion om livsåskådningars *existentiella vikt* i en människas liv. Stenmark kritiserar många forskares ensidiga fokus på frågor om kunskap om verkligheten i diskussioner om livsåskådningsbegreppet. I stället vill han ge en plats för att tala om existentiella frågor. Ändå hamnar Stenmark i en position där han på samma sätt som sina mera epistemologiskt inriktade filosof- och teologkollegor beskriver religionen (och existentiella frågor) som en individs ”inre angelägenhet”, en angelägenhet som ställs bortom det konkreta mänskliga livet.

Jag vill i min text se på varför det är *lockande* att tänka på tro som en inre angelägenhet, som en annan människa kan relatera till endast genom att ta reda på ”vilka tankar en människa bär på”. De beskrivningar av tron som något inre som människor ser som meningsfulla i olika situationer förvandlas hos många filosofer till *allmänna beskrivningar* av den religiösa trons eller livsåskådningens natur. Det är dessa filosofiska tendenser jag riktar kritik mot.

Jag vill i texten ge ett exempel på hur man kunde ta sig an en diskussion om religionens plats i ett liv utan att vara tvungen att fastslå vad religiös tro är. Därför ser jag på hur frågor om någons religiositet kunde sägas anmäla sig ur ett tredjepersonsperspektiv såsom olika sätt att relatera till *vem* en person är. Min uppmärksamhet riktas mot hur frågor om ”religiositet” eller ”att vara troende” uppstår i våra liv. Jag är därför inte ute efter att föreslå en annorlunda plats för den religiösa tron i mänskligt liv. Syftet är i stället att reflektera över hur frågor om ”att vara religiös” kan bli viktiga för någon i en viss situation eller relation.

2. GÖR RELIGIONEN DEN MÄNSKLIGA EXISTENSEN BEGRIPLIG?

Stenmark menar i sin bok *Rationality in Science, Religion and Everyday Life* att människan kan välja att vara religiös eller icke-religiös. Däremot kan hon inte välja att inte ha någon livsåskådning alls (1995, s. 239). Stenmarks behandling av religiös tro är såtillvida traditionell, att han vill säga något om rationalitet kopplat till vad det innebär att *välja livsåskådning* (1995, s. 252).¹ Utredningar om huruvida religionen kan vara rationell är ett dominerande tema i modern teologi och filosofi – ofta med vissa apologetiska ansatser att visa hur religionen kan hävda sig i relation till vetenskapen.

En livsåskådning består enligt Stenmark av föreställningar som är viktiga i en persons förståelse av mänskligt liv. Var och en har en sådan förståelse och den styr hur en människa lever sitt liv. Stenmark säger: ”Jag anser att den yttersta frågan om livsåskådning handlar om vilken livsväg en person ska välja, inte vilka teorier om livet man skall acceptera. Den grundläggande frågan handlar om att ordna sitt liv på ett sätt eller annat” (1995, s. 241). Frågan om livsåskådning kommer enligt Stenmark in i en människas liv genom att hon i egenskap av människa tvingas förhålla sig till hur hon vill leva. En dimension i hans diskussion får en att ta det han säger som självklart. Det tycks inte vara kontroversiellt att säga att det finns sådant som är viktigt i människors liv och att detta kunde kallas en livsåskådning? Men ju mer jag tänker på det, desto mera problematisk ter sig Stenmarks bild av livsåskådningens plats i livet. Ett problem är, såsom jag ser det, att han tänker sig att de föreställningar någon har om vad som är viktigt i livet tänks ligga bortom ens konkreta liv.

Det är tydligt att Stenmark försöker artikulera på vilket sätt vad som är viktigt i det egna livet inte handlar om att ta reda på hur en av en själv oberoende verklighet ser ut. Han betonar att en existentiell fråga är en

¹ Stenmark försöker ta i beaktande hur rationalitetsbegreppet inte kan plockas ut ur sitt religiösa sammanhang. Denna del av hans resonemang kan jag inte ta upp här.

fråga där jag är aktör, snarare än åskådare (1995, s. 248). Ändå tar Stenmark inte avstånd från tanken att man kunde tala om bakomliggande, övergripande ställningstaganden till existentiella frågor som skall göra det möjligt att förändra det egna livet. Han tycks inte tänka att ett existentiellt avgörande *redan i sig* utgör en förändring – inte så konstigt med tanke på hur han talar om ”val av livsåskådning”. De existentiella frågorna beskrivs som allmänmänskliga villkor som var och en ställs inför: livets mening, död och skuld. Han tänker sig att varje människa har en helt allmän förståelse för det mänskliga livet, en förståelse som påverkar det liv hon lever. För mig är det oklart vad som menas med en sådan allmän förståelse då denna förståelses specifika roll i livet anses vara något som först blir verkligt genom något slags omvandling till handling (en förståelse av livet som gör att man kan handla).² När skulle man tala om att ha en ”allmän förståelse för livet”?

Stenmark verkar tänka sig att vissa frågor är viktiga *i sig*: frågor om döden är viktiga eftersom de berör varje människa. Trots betoningen av ”agentperspektivet” lyckas han inte visa i vilka slags *situationer* en människas förståelse av livet skulle ha en sådan allmän form som han tänker sig att existentiella frågor har. Vi väljer enligt Stenmark hur vi vill ordna våra liv. Människan tycks stå vid sidan av sitt liv och välja bland de livsåskådningsstrategier som kunde göra livet mera hanterligt för henne. Men är det inte, vill jag fråga, utifrån våra liv och vår inställning till saker i våra liv som vi överhuvudtaget *kan* tala om något *såsom* viktigt för oss? Uttryckt på ett annat sätt: den förståelse som vi i olika situationer ger uttryck för gör att det finns rum för att tala om t.ex. ett allmänt förhållningssätt till livet. Längre fram kommer jag att diskutera frågor om vad det innebär att ”upptäcka en människas grundinställning till livet” (t.ex. i termer av tro). Låt mig antyda vad jag menar här: tänk dig att du uttrycker din ilska över att en av dina bekanta ”är en cynisk typ som alltid vill vända situationen till det värsta”. En av dina vänner säger till detta att det som du uppfattar som cynism egentligen bara är ett uttryck för att personen ifråga är osäker på sig själv och att hon gör allt för att göra ett världsvant intryck inför dig. ”Egentligen”, säger din vän, ”är hon inte alls så där”. I detta ”exempel” kunde man, om man ville, säga att diskussionen handlar om mera allmänna beskrivningar av vem en person är och vad som är viktigt i hennes liv. Dock tror jag exemplet skulle bli ganska konstigt om man skulle ta Stenmarks angreppssätt som en bild av ”vad som är viktigt i en människas liv”. Enligt hans bild tycks de två vännernas förståelse av sin gemensamma bekant kräva ett

²En misstanke: Stenmark talar på samma allmänna sätt om existentiella frågor som många religionsfilosofer talar om vikten av att ha en korrekt bild av verkligheten.

slutgiltigt svar på vad som *egentligen* är viktigt för en person – och det är något som personen själv ”sitter inne med”. Huruvida någon verkligen ser på livet på ett cyniskt sätt eller inte skulle alltså avgöras genom att avslöja det slags inre förståelse för livet som personen låter sig styras av. En mera trovärdig bild av vännerna som uttrycker sitt förhållningssätt till en tredje person är snarare att ”vad som är viktigt i en människas liv” är en fråga om vem en person är i sin relation med andra människor, där det *i en viss bemärkelse* inte är hon själv som bestämmer hur hon vill att hon skall uppfattas (hur skulle det se ut om jag kunde besluta att *jag inte är* en cyniker?). Det är därför som jag ställer mig tvivlande till att ta det för givet att vi helt enkelt *väljer* hur vi vill ordna våra liv och att vi dessutom *väljer* det sätt på vilket vi vill förhålla oss till vad som är viktigt i livet.³ Jag skulle vilja säga att vad som är viktigt i livet i många fall är något som uppenbarar sig, drabbar en (våra liv kan också innehålla tvivel och tveohågsenhet).

Sammanfattningsvis kunde man säga att Stenmark talar om de existentiella frågorna som om de vore ”livsåskådningsneutrala”. Det finns, menar han, frågor om döden som inställer sig för varje människa på samma sätt, i form av ett krav på ställningstagande.⁴ I de situationer där vi upplever svåra existentiella problem väljer vi en livsåskådning som gör dessa problem *begripliga*. Denna begriplighet ger oss redskap att handla. Livsåskådningarna är alltså de *lösningar* människor gestaltar som meningsfulla då de står inför dessa allmänmänskliga problem (1995, s. 243, 263). När de existentiella problemen betraktas som allmänna, ses religionen såsom ett specifikt sätt att konfrontera mänskliga grundvillkor. Stenmark skriver: ”Det heliga ger kraft eller visdom att handskas med eller ta sig igenom existentiella begränsningar” och ”Det jag anser vara karakteristiskt för troende är att de är övertygade om att det heliga utgör ett sätt att lösa existentiella problem, medan detta är något som sekulära troende förnekar” (s. 245). Religionen anses därmed ha samma *funktion* som en sekulär livsåskådning. Endast svarens utformning skiljer det religiösa från övriga livsåskådningar, menar Stenmark. Jag hoppas det kommer att framgå nedan varför ett sådant betraktelsesätt inte är så självklart som det först kan tyckas.

³ Detta hindrar inte att vi i många situationer talar om ”att välja” på en mängd olika sätt.

⁴ Man kunde tänka sig sammanhang där någon skulle säga att livet ställt henne inför en fråga, tvingat henne att ta ställning. Det jag skulle betona på ett annat sätt än Stenmark är att dessa sätt att tala redan utgör ett förhållningssätt till ett problems karaktär. Tänk på olika sätt att tala om hur ”livet” ställer någon inför något. (1) ”Livet gav mig en chans till, men det insåg jag inte då.” (2) ”Livet har gjort henne cynisk.” (3) ”Livet är ett helvete.” (jfr också olika förståelser av ”öde” och de inställningar som här kommer till uttryck).

Till det som Stenmark skriver skulle jag vilja invända: vad som är viktigt i människors liv står inte i *behov* av att backas upp av en djupare instans (exempelvis av en teori om verkligheten) som *berättigar* att frågor kan ses som viktiga i ett liv. Den mångtydighet som finns i Stenmarks bok kan spåras till att han ibland talar om de allmänmänskliga villkoren som en sådan oberoende instans som borgar för att livsåskådningar kan sägas ha en fast grund (som om han vill värja sig mot relativism). Stenmarks utgångspunkt – frågan om livsåskådningars rationalitet – tycks trollo fram en legitimitet för att se ”existentiella frågor” på detta sammanhangslösa sätt.

3. SATSER ÄR LIVETS GRUND

Stenmarks tänkande utgår, trots dess kritiska dimension, på många sätt från Anders Jeffner och den tradition kring att tala om livsåskådningar som denne varit med om att skapa. I denna tradition finns flera olika sätt att gestalta vad en livsåskådning är. Jag vill ta fasta på två ofta förekommande drag i hur man ser på livsåskådningens plats i en människas liv:

(1) En betoning av *epistemologiska* frågor. Varje människa beskrivs förhålla sig till frågor om verklighetens natur. Hos vissa människor tar sig detta sökande efter ”vad som är sant” religiösa uttryck, hos andra inte. Vissa av livsåskådningsforskarna talar om att livsåskådningen utgör en *verklighetsorientering*.

(2) En betoning av *existentiella* frågor. Livsåskådningen är ett *fungerande* svar på de livsfrågor som alla ställs inför. Här finns en idé om att livsåskådningen kan vara mer eller mindre fungerande beroende på hur väl de låter sig tillämpas i det konkreta livet.⁵

Både i den epistemologiska och i den existentiella betoningen kommer den religiösa tron att se ut som något som ur ett tredjepersonsperspektiv framstår som ett *faktum* om en person. Livsåskådningen är något ”inre”, en allmän förståelsestruktur som handlingar baserar sig på. Det uppstår ett glapp mellan den inre tron och det yttre livet och ”sambandet” måste förklaras på något sätt. Några av de filosofer som tänker sig religionen på detta sätt anser tron utgöra *berättiganden* av det religiösa livet. En väl underbyggd tro gör att de religiösa ritualerna kan ges en grund. Om en sådan grund saknades skulle riten framstå som en tom gest. Enligt detta synsätt antas vår förståelse av någons religiösa handlande i olika situationer rikta sig mot de religiösa *antaganden* som ”står bakom” en persons religiösa liv. Med andra ord, vilka *tankar* om tro bär en människa på? Utifrån föreställningen att varje människa av nödvändighet förhåller sig

⁵Lindfelt 2003 har hjälpt mig att gestalta några drag i livsåskådningsforskningen.

till verkligheten och att detta uttrycks i någons tankar tycks det enkelt att ta reda på vem som är troende. Huruvida någon är religiös eller inte får vi reda på i den mån vi lyckas ta reda på vilken verklighetsbild en människa låter sig styras av i sitt liv.⁶ De som förhållit sig kritiskt till en sådan föreställning menar att det är omöjligt att se det religiösa antagandets *betydelse* isolerad från olika konkreta sammanhang. Den här poängen är viktig, men jag väljer i den här texten att ta fasta på en något annorlunda kritisk infallsvinkel.

4. VEM ÄR SHANE?

Shane. Hur är det med Tina?

Alice. Tja, Bette har inte ringt henne ännu.

Shane. Något har gått helt fel då Gud låter två människor som är gjorda för varandra komma ifrån varandra så där. [Alice slutar sticka och plockar upp kaffekoppen. Shane stirrar ut i intet.]

Alice. Tror du på Gud? [Shane stirrar fortfarande ut i intet, Alice sörplar på sitt kaffe]

Alice. Hm.

Shane. Va?

Alice. Det här kaffet smakar skit. Var är Marina? (*L Word* 2:1)

Passagen från den amerikanska TV-serien *The L Word* visar på vilket sätt föreställningar om tron som något inre kan upplevas som en naturlig beskrivning av tro. Shane och Alice är två kamrater som talar om de gemensamma vännerna Bette och Tina. Shane förundrar sig över att Bettes och Tinas förhållande tagit slut. Alice blir förvånad över att höra Shane uttrycka sig genom vad hon uppfattar som ett religiöst språk. Alices förbryllade reaktion kan här sägas sammanhänga med hennes föreställning om *vem* Shane är. I serien framträder karaktären Shane som en fåordig Casanova som alla kvinnor dras till. Om sig själv talar Shane sällan, utom möjligen i ironiska ordalag. För tittaren är det därför i detta skede i en viss bemärkelse ganska öppet *vem* Shane är bakom fasaden av blaserad elegans och avståndstaganden från djupare (kärleks)relationer. Med andra ord inbjuder en (viss) läsning av situationen till att tala om ett "bakom". En dimension av (åskådarens, Alices) undran över vem Shane är kunde

⁶Denna poäng är starkt influerad av Winch 1977, s. 199, 202–203. Winchs diskussion handlar om att religiöst språk inte är en förklaring av rituellt beteende. Han menar att ett sundare angreppssätt vore att se religiöst språk och rituellt beteende såsom begreppsligt relaterade till varandra. Winch går delvis vidare på samma spår i "Kan vi förstå oss själva" (1995). Poängen är också influerad av Phillips' essä "On Really Believing" (1993).

uttryckas genom att vilja utreda hur det förhåller sig med Shanes religiösa tro. Det här visar vilken dragningskraft ett slags epistemologiskt perspektiv på att förstå någons tro har på oss i vardagliga sammanhang: vi föreställer oss att tron är något inre som *kunde* finnas i en person utan att det skulle behöva uttryckas i dennes liv på något sätt. Tonvikten ligger vid att *veta* något om en person. En viss läsning av exemplet framhåller lockelsen att tänka sig att det finns ett neutralt perspektiv att ta reda på någons tro, samtidigt som exemplet utifrån en annorlunda läsning visar hur konstig en sådan tanke blir när själva frågans angelägenhet tappas bort i en allmän vilja att ”ta reda på en persons tro”.

Alices förvåning över Shanes uttryckssätt kan ses mot bakgrund av hennes bild av Shane, men kanske också i relation till hennes bild av vem som är troende (”hur en troende ser ut”). Shane svarar aldrig på Alices fråga. Betyder det att vi inte vet om Shane är troende och att detta kunde fastställas med hjälp av sofistikerade metoder? Även om vi undrar vem Shane är tror jag att en sådan slutsats inte skulle ta frågorna (tittarens och de som ställs av Alice) om vem Shane är på allvar – även om lockelsen säger något om ett *visst slags* förhållningssätt som vi ibland intar till människor är bilden begränsande. Alices fråga handlade inte om att ta reda på ett faktum om Shane, vem Shane är *helt i största allmänhet*. Alices fråga kan i stället tolkas som en undran över vad Shane *menade* med sitt sätt att tala om relationen mellan Bette och Tina. Vem Shane är – det är ingen allmänt hållen fråga, utan en fråga som uppstår i ett särskilt sammanhang, där något uppfattas som viktigt.

Jag vill akta mig för att på en filosofisk nivå säga: om någon verkligen är troende måste det synas i hennes liv (detta kunde däremot vara ett religiöst ställningstagande). Vad jag vill ifrågasätta är ett slags allmän beskrivning av tron som ”något inre”, där ingenting särskilt läggs in i detta ”inre”. I exemplet från *L Word* ges tendensen att tänka på tron som något ”inre” däremot ett sammanhang (en begriplighet). På samma sätt: jag menar inte att en fråga om vem någon är, som i många fall kan vara allmänt hållen, inte skulle vara meningsfull. Poängen är däremot att frågan (för att alls vara en genuin fråga) är viktig för den som frågar, men ett visst epistemologiskt perspektiv hotar att rikta vår uppmärksamhet på ett sätt som gör att engagemangets, omtankens vikt inte blir synlig. Det epistemologiska perspektiv jag målade upp gör oss snarare blinda för det engagemang som är förbundet med att relatera till frågor om vem någon är.

För att ställa den filosofiska tanken om tron som något inre i ett nytt ljus blir det intressant att tala om exempel som, likt passagen från *L Word*, utgör fall där det finns flera perspektiv på hur någons tro är en del av en människas liv. Som en kontrast till att tänka sig tron som ett inneboende,

valt system kunde man se på första- och tredjepersonsperspektiv på trons plats i ett liv. Vad betyder det att betrakta sig själv som troende? Vad innebär det att betrakta någon annan som troende? Vilka slags spänningar kan det finns mellan ett första- och tredjepersonsperspektiv på någons tro och vad betyder oenigheter här?

5. KIERKEGAARDS SKATTMAS

Sören Kierkegaard målar i *Fruktan och bävan* upp en bild som frestar läsaren att se tron som något inre. Denna aspekt motsvarar det som t.ex. Stenmark tar för givet: tron ligger bakom det liv som den troende lever. Samtidigt beskriver Kierkegaard en delvis annorlunda föreställning. För Stenmark är det självklart att livsåskådningar är fria för insyn av alla; utgående från deras grund i gemensamma existentiella frågor är innehållet begripligt för alla. Kierkegaard appellerar till den motsatta tendensen; att tänka att trons uttryck i ett liv bara kan förstås av troende, om ens av dem. Ett sådant perspektiv är en omöjlighet för dem som tänker sig att livsåskådningar skall kunna jämföras sinsemellan exempelvis med avseende på rationalitet.

Kierkegaard klagör att det inte är enkelt att, för att tillfredställa den filosofiska frågan om vad tro är, visa upp en exempeltroende. Han skriver om en troende vars liv till det yttre liknar kälkborgarens. Johannes de Silentio, Kierkegaards estetpseudonym som beundrar tron utan att själv vara troende, beskriver sitt desperata sökande efter tecken på att denne kälkborgare, denna skattmas, är troende. ”Jag närmar mig honom lite grann, iakttar hans minsta lilla rörelse, om där inte till äventyrs skulle röja sig svaga signaler från det oändliga, en blick, en min, en gest...” (Kierkegaard 1995, s. 37). Ett porträtt målas av en man som går i kyrka till synes lika slentrianmässigt som alla andra, som njuter av söndagsmiddagen och en pipa. Mannens sorglösa men nitiska leverne gör det svårt för de Silentio att tänka sig att mannen ändå lever genom sin religiösa tro (s. 37–39).

Denna passage hos Kierkegaard kan läsas på två olika sätt. Å ena sidan kunde man se beskrivningen som ännu ett utslag av det som många ser som Kierkegaards idé om tron som något obegripligt, som i världens ögon aldrig kan bli synligt. Å andra sidan kan man spåra en ironi i sättet som Kierkegaard raljerar med de Silentios ursinniga sökande efter trons riddare, människan som i sitt liv lever den för världen obegripliga tron. Genom att använda sig av bilden av den troende skattmasen visas två missvisande idéer om tro: för det första att tron visar sig i livet på specifikt förutsägbara sätt och, för det andra, att tron, om den inte visas genom förutsägbara mönster, måste bli en inre hemlighet som inte röjs genom

yttre tecken. I den första läsningen av Kierkegaardspassagen framstår den troende som osynlig för den icke-troende eftersom tron är något inre, något som inte visar sig i livet på ett förutsägbart sätt. I den andra läsningen ligger tonvikten vid den icke-troendes (de Silentios) egen relation till tro, hur hon förväntar sig att tron ska se ut på ett visst sätt i en troendes liv.

Kritiken riktas här mot att se trons uttryck i livet som neutrala fakta. Kierkegaard ironiserar över lockelsen att söka efter vissa detaljer i någons liv som skulle röja dennes tro. Han uppmärksammar hur naturligt det är att tänka att tron visar sig i ett liv på sätt som kan vara synliga för var och en – och att det är klart vad ”synlig” betyder. Jag är enig med Kierkegaard om att ett sådant försök att ”avslöja” någons tro säger mer om den egna inställningen till tro än det säger om den persons tro som skall avslöjas. Man antar (felaktigt) att det är uppenbart vad ”synliga tecken på religiös tro” skulle betyda i ett helt allmänt hållet projekt att avslöja någons religiösa tro. Kanske kunde man däremot tänka sig vissa religiösa sätt att tala om ”tecken på att någon tror”? Tänk på hur det inom en trosgemenskap kan finnas bilder av ”sann tro” och ”falsk tro”. Sådana exempel kunde visa hur frågan om hur tron visar sig i ett liv inte är så allmänt hållen som man i filosofin ibland tänker sig.⁷ Man kunde till det jag sagt påpeka att olika detaljer i en persons liv kan få någon att bli uppmärksam på en persons tro. Men jag har ingen tes om att tron inte kan bli synlig i en troendes liv. Frågan om tron är synlig eller inte uppstår i specifika situationer.

6. ”VEM ÄR KRISTEN?”

Den amerikanske filosofen O. K. Bouwsma säger att det är något förvirrande i en allmänt hållen fråga om vad tro är. Frågan är oklar eftersom det är oklart vem som frågar och till vem frågan är riktad. Om frågan ”vad är tro” är helt allmän, utan att ens rikta sig mot något speciellt missförstånd om vad tro är, då är den enligt Bouwsma svår att förstå (1984, s. 93–94). Vad betyder det att fråga vad religiös tro är? Är det en religiös fråga? ”Att vara intresserad av religionens del av kulturen”? En fråga om vem någon är?

Bouwsma skriver, bl.a. som en kommentar till Kierkegaard, att trons delaktighet i livet kan artikuleras som ett beslut eller ett avgörande. Han uppmärksammar med andra ord religiösa användningar av sätt att tala om det sätt tron kommer in i en människas liv (s. 77–79). ”Att vara kristen” kan därför inte (primärt) ses som en fråga som står oberoende av ett kristet språk. Jag tror en av hans poänger är att en kristen människas sätt

⁷Hur mångtydiga frågorna är visas t.ex. av att ett visst slags framhävande av någons tro kan få en att misstänka att personens tro inte är annat än tomt buller.

att tala om och relatera till sitt liv i tro visar något om dennes tro – ”hur någons tro ser ut” är alltså också en fråga om hur någon beskriver sitt liv i tro. Det är missvisande, menar Bouwsma, att tänka på hur en människa ”kommer till tro” som att denna under ett visst ögonblick haft en viss tanke (s. 95). Trons plats i livet kan inte liknas vid ett neutralt faktum om någon, som kan upptäckas bara man är skärpt nog.

Till bilden av tron som försanthållande, ”en uppsättning tankar om verkligheten”, hör att någons tal om den egna tron närmast kommer att framstå som en rapport om mentala tillstånd; ”jag har just nu denna föreställning om att den kristna läran är sann”. Bouwsmas kontextualisering av ”jag är kristen” innebär att religiös tro inte ”lever” som ett system av dogmer som när som helst kan artikuleras i ord, som en rapport om vad någon för tillfället räknar till sina övertygelser. Detta motsägs inte av att jag i ett byråkratiskt sammanhang kryssar i en ruta där min tillhörighet till ett religiöst samfund efterfrågas. I dessa sammanhang, där något alldeles specifikt efterfrågas, kunde tillhörighet till den finska evangelisk-lutherska kyrkan utgöra ett helt oproblemiskt svar på frågan om min religiösa tillhörighet. I ett annat sammanhang skulle frågan se ut på ett annat sätt.

Att i olika sammanhang tala om sin tro gör på något sätt en skillnad, på samma sätt som annat vi säger förväntas göra det. I vissa situationer framträder kravet på att det som sägs ska göra en skillnad såsom ett religiöst krav: genom att tala om min tro som om denna vore viktigare än relationen till Gud framstår mitt förhållningssätt ur ett visst religiöst perspektiv som ”syndigt”. Att det vi säger om tro gör en skillnad kan också sägas handla om vad det betyder att alls bli förstådd genom vad man säger. Jämför exemplet från *L Word*: situationen kunde beskrivas som att Alice funderade över hur hon skulle reagera på Shanes uttrycks-sätt; vore det belysande att se Shanes sätt att tala som en allmän betoning av tragiken i att Bette och Tina inte längre är tillsammans, eller kunde Shane bli förstådd så, att hon uttryckte ett religiöst förhållningssätt? Det handlar, tror jag, inte om att söka ett sant svar här. Snarare rör det sig om frågor om hur man genom vad någon säger skall relatera till en situation. Frågor om vad vi menar med vad vi säger skulle inte vara viktiga utan det engagemang vi har i varandras liv, utan vårt sätt att uppleva det som viktigt att göra sig förstådd och att förstå den andra.

7. ”VEM VAR HON – EGENTLIGEN?”

Vad betyder det att få syn på trons roll i någons liv? Jag har hittills antytt att en beskrivning av någons religiositet i vissa fall kan förstås som förbunden med min egen relation till tro. När frågor om religionens plats i

en troendes liv har diskuterats, har det däremot ofta skett utgående från frågan: "kan den icke-troende förstå tro" med en åtföljande teori om vad som skiljer en troende från en icke-troende. Jag har valt att lämna denna diskussion vid sidan av den här texten. Ändå vill jag säga: huruvida min förståelse av din religiositet bäst ses utifrån min egen a/religiositet är något som kan bli en viktig fråga i en diskussion ("utifrån mina erfarenheter har jag svårt att förstå dig"). Men det kunde också upplevas som irrelevant eller självcentrerat att jag lägger fokus på min egen religiositet då diskussionen handlar om hur jag förstår eller upplever tro i någon form. Tänk på ett fall då jag konfronteras med en främmande form av religiositet och genast försöker "relatera" vad jag upplever till något jag redan känner till så att detta kommer att betyda att jag egentligen inte ser annat än det jag vill se. I ett sådant fall kunde man säga att "min bild av tro" gör mig blind för något – men detta handlar här om på vilket sätt "min bild av tro" spelar en roll i mitt förhållningssätt.

Låt mig rita upp ett exempel för att visa vad det kunde betyda att reflektera över någons liv som troende. Vilket slags omvärdering handlar det om då någon börjar se en människa som troende? En nyss avliden människa, X, beskrivs av en vän, Y, som en person vars liv har präglats av tro (det här är något Y nämner i anslutning till en beskrivning av en viss händelse i Y:s liv). En annan vän, Z, säger sig inte ha tänkt på vännen som religiös. Z säger då hon hör berättelsen att X aldrig talade på ett sätt som hon uppfattade som religiöst, att X förhöll sig tvivlande till kyrkliga auktoriteter och att X ansåg "djupa frågor" vara ovidkommande. Y:s perspektiv får trots allt Z att reflektera över hur hon betraktar sin vän. Kanske tänker hon på sin egen bild av vad det är att vara troende. Vad skulle det betyda för henne, i ljuset av relationen med X, att se denna som troende? "Betyder det att jag som vän egentligen inte kände henne, eftersom denna sida i hennes liv inte var uppenbar för mig? Betyder det att jag själv står så främmande för tro att jag inte kan betrakta X på detta sätt?"

I detta exempel tycks det för mig lockande att tala om ett kulturellt sammanhang; religiositet är en av de saker (vid sidan av exempelvis sexualitet) som i en sekulariserad kultur anses vara föremål för "avslöjanden". Diskussionen mellan Y och Z kunde förstås som delaktig i ett sådant perspektiv; de båda vännerna tävlar om att framhålla de mest troliga skälen för att se X som troende. En bild av tron som en fråga om fakta om någons liv leder till att vännernas beskrivningar kommer att ses som stående i konflikt med varandra – var hon troende eller var hon det inte. Men diskussionen kunde också sägas handla om något annat: om vad det betyder att känna en människa, om att se hur andras relationer till en människa skiljer sig från den relation man själv haft till henne, om att

hos sig själv upptäcka en bristande uppmärksamhet för människor och att genom dessa perspektiv på sig själv börja se sig som innesluten i sina egna föreställningar om vem någon är.

Vi kan föreställa oss en tredje vän, T, som hör de två vännernas diskussion. För T framstår Z och Y som sentimentala och kanske en smula självupptagna i allt prat om relationen till vännen X. Om Z inte såg X som troende under dennas liv, varför skulle man nu börja spekulera om saken? T ser det inte alls som viktigt att tala om X:s liv i termer av tro. Att diskutera X:s liv såsom Z och Y gör framstår för henne som en förgripelse. Eller kanske säger T inte ens detta. Hon säger bara att hon hellre talar om annat – det är uppenbart för alla närvarande att hon inte vill gå vidare i diskussionen som tycks göra henne illa till mods. Det här säger något om hur en diskussion om tro ibland tillbakavisas. I stället för att som Y och Z, som på olika sätt såg diskussionen om tro som en del av att diskutera vem X var (en diskussion som plötsligt blev viktig för dem), är T:s relation och inställning till samtalet/situationen en annan.

8. CRAVING FOR GENERALITY – OM ATT BESKRIVA MÄNNISKOR

Vissa av livsåskådningsforskarna utgår från att livsåskådningen har en viss (existentiell) plats eller funktion i ett liv. Ofta har detta framställts på ett allmänt sätt så att en livsåskådning ”ger vägledning för handlande” (Lindfelt 2003, s. 108). För Stenmark betyder de allmänmänskliga villkoren att religionen har en viss plats – den gör livet begripligt. Funktionaliteten tycks här hänga samman med att forskaren ritat upp vissa bilder av hur ett mänskligt liv ser ut. Den bild som kritiseras av Kierkegaard manar likaså fram en lockelse att leta efter religionens plats i ett liv. Såsom Kierkegaard framställer saken hänger denna undran samman med en pockande fråga om hur sann tro ser ut. Exemplet handlar om en föreställning om att den sanna tron skulle visa sig på specifika sätt i livet. Där livsåskådningsforskarnas vilja att fastslå religionens plats (åtminstone hos vissa forskare) förbinds med en strävan att förstå ett sekulariserat samhälle hänger exemplet från Kierkegaard ihop med en viss bild av en icke-troendes relation till tro: att den icke-troende genom sin brist på tro måste söka kompenserande vägar att förstå tro. Jag har försökt säga något om på vilket sätt det finns en risk att i strävandena att säga något allmänt om tro vända bort blicken från de saker som verkligen får oss att vilja ställa frågor om ”religionens plats i en människas liv”.

Vi förhåller oss för det mesta inte till människor så att vi försöker uppnå en enhetlig förståelse av deras liv – som om den andre vore ett pussel vi försöker foga ihop genom bitar som t.ex. ”religion”, ”arbetsliv” eller ”familj”. På vilket sätt har religionen då en ”plats i ett liv”? Vad innebär

det att se religionens plats i någon annans liv eller i det egna? Som vi sett öppnas olika frågor här, beroende på vem frågorna handlar om och vilket slags diskussion eller perspektiv som vi är upptagna av. Förvisso: i många sammanhang förhåller vi oss till och talar om andra människors liv på ett sätt som kan slå en som ”allmänt”. Vi talar ofta om att människor har karakteristiska drag. ”Hon är just en sådan som aldrig visar vad hon känner” och ”det förvånar mig inte alls att hon inte blev arg, hon ser alltid de ljusa sidorna”. Ibland kan sådana sätt att tala utgöra moraliskt tvivelaktiga former av att beskriva och slå fast någons ”karaktär”, men så är nödvändigtvis inte alltid fallet. Sådana karakteriseringar är i alla fall att betrakta både som en viktig, om än en i många fall notoriskt mångtydig dimension av hur vi talar om andra människor och av hur vi talar om oss själva. De här sätten att tala tar sig många olika former. Sätten att beskriva andras och det egna livet eller den egna ”karaktären” uttrycker olika förhållningssätt, snarare än att man summerar den andras psykologiska karaktärsdrag eller är ute efter att ”förutsäga beteende” (för att nämna två bilder som varit vanliga i filosofin). Beskrivningar av någons religiositet måste på samma sätt kopplas till frågor om att förhålla sig till andra människor och till sig själv och de ofta moraliska dimensioner som finns närvarande i våra sätt att tala om vem någon är.

9. SHANES TYSTNAD

Mina invändningar mot en aspekt av att tala om ”livsåskådningars plats” handlar om att jag ofta inte förstår vad diskussionen gäller – på vilket sätt hänger något på att beskriva mänskliga strukturer som bildar livsåskådningar? Vad vill man uppnå? På vilket sätt vill man förstå ”samtiden” och vilket slags förståelse tror man att den egna forskningen skall bidra med? En av mina poänger har varit att man inte ”upptäcker” någons inställning till tro på samma sätt som man upptäcker att någon har en bror i Cleveland eller att man har en fläck på skjortan. En sekulariserad omgivning förändrar inte detta, trots att vi genom att uppmärksamma ett kulturellt samband i en viss situation kan ge en begriplighet åt sätt att tala om en ”inre” tro som man ”behåller för sig själv”.

Det är nödvändigt att se i vilka sammanhang det blir viktigt för någon att tala om någons tro, i vilka sammanhang någon ses som troende eller icke-troende. Exemplet från L Word visade olika perspektiv på en situation där det låg nära till hands att fråga sig vilket slags inställning Shane egentligen har till tro. En av dimensionerna i hur man kunde läsa Shanes reaktion består i att hon ansåg Alices fråga utgöra ett övergrepp, ett intrång i hennes personliga angelägenheter – att hon såg frågor om tro i termer av en personlig angelägenhet som hon inte ens kan tala om med sina vänner.

I en annan läsning av situationen mellan Shane och Alice betonades Shanes svarslöshet. Hennes tystnad kan ses som kännetecknande för hennes sätt att relatera till frågan om hon är troende eller inte (kanske här som en tyst variant av ett för Shane karakteristiskt "whatever!"). Det finns inget allmänt krav på att tystnaden måste fyllas igen med Shanes "verkliga" inställning. Utgångspunkten är att "svaret" i varje fall inte innebär en neutral rapport (som i varje stund kunde ges) av Shanes tankar. Spänningen handlar om vad ett svar skulle innebära. Det som gör exemplet intressant är att olika läsningar av den på något sätt relaterar till hur vi uppfattar vem Shane är och vilken relation hon har till Alice. Vad betyder Shanes tystnad? Svaret på den frågan handlar inte om att tränga in i djupet av Shanes tankar. Det traditionella slaget av religionsfilosofer och livsåskådningsforskare strävar efter att sätta ord i Shanes mun. Shane tillåts inte tala. Tiger hon tar man sig friheten att tala i hennes ställe.

LITTERATUR

- Bouwisma, O. K. 1984. *Without Proof or Evidence: Essays*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kierkegaard, S. 1995. *Fruktan och bävan*. Reboda: Nimrod.
- Lindfelt, M. 2003. *Att förstå livsåskådningar*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Phillips, D. Z. 1993. "On Really Believing", i *Is God Real?*, red. J. Runzo. Basingstoke: Macmillan.
- Stenmark, M. 1995. *Rationality in Science, Religion and Everyday Life. A Critical Evaluation of Four Models of Rationality*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Winch, P. 1995. "Kan vi förstå oss själva?", *Glänta* nr 1-2.
- Winch, P. 1977. "Meaning and Religious Language", i *Reason and Religion*, red. S.C. Brown. Ithaca: Cornell U.P.